

EVFEMIZM TUSHUNCHASI, TA'RIFLARI VA ULARDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Asqarova Surayyo Baxrom qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada evfemizm tushunchasi, uning ta'riflari va ulardan foydalanish tamoyillari chuqur tahlil qilinadi. Matnda evfemizm – bu muloqotda qo‘pol, noqulay yoki ijtimoiy-axloqiy jihatdan nomaqbul bo‘lgan so‘z yoki iboralarning o‘rnini bosuvchi, yumshoq va neytral hissiy ma’noga ega ifoda sifatida tushuntiriladi. Maqolada S.I. Ojegov, LÉS, CIDE, NOTE kabi lug‘at va ilmiy manbalarga murojaat qilib, evfemizmlarning ta’rifiy, stilistik va madaniy jihatlarini o‘rganildi. Shuningdek, maqolada evfemizmlarning lingvistik kontekstdagi o‘rnini, ularning tarixiy rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlardagi ahamiyatini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *evfemizm, disfemizm, tabu, evfemizatsiya, stilistik trop, ijtimoiy axloqiy norma, tilshunoslik.*

Evfemizmning ta'rifi va qo'llanilishi. “Evfemizm” atamasi (yunoncha ‘eu’ – ‘yaxshi’, ‘phemi’ – ‘gapiraman’) ko‘p asrlar davomida yoqimsiz yoki qo‘pol ifodani yumshatish vazifasini bajaruvchi stilistik tropni belgilash uchun ishlatilgan. S.I. Ojegovning “Rus tili lug‘ati”da evfemizm quyidagicha ta’riflangan: “Muayyan vaziyat uchun noqulay yoki qo‘pol, odobsiz so‘z yoki iboraning o‘rnini bosuvchi so‘z yoki ifoda, masalan, “aqlsiz” o‘rniga “ahmoq””[Ojegov 1978:831].

“Lug‘aviy-ensiklopedik lug‘at” mualliflari evfemizmlarni “...gapiruvchiga odobsiz, qo‘pol yoki nojo‘ya tuyuladigan so‘z yoki iboralarning o‘rniga ishlatiladigan neytral hissiy ma’noga ega so‘z yoki iboralar” deb ta’riflashadi. Ushbu lug‘atda, shuningdek, “disfemizm” atamasiga ham ta’rif berilgan bo‘lib, u “hissiy va stilistik jihatdan neytral so‘zning yanada qo‘pol, mensimagan yoki salbiy ohangdagi so‘z bilan almashtirilishi” deb tushuntiriladi [LÉS 1990:590]. Shunga

o'xshash ta'riflar ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda tuzilgan zamonaviy lug'atlarda ham uchraydi. Masalan, "Cambridge International Dictionary of English" da evfemizm quyidagicha izohlangan: "(the use of) a word or phrase used to avoid saying another word or phrase that is more forceful and honest but also more unpleasant or offensive" (So'z yoki iboraning boshqa yanada kuchliroq, to'g'riroq, ammo ayni paytda yoqimsizroq yoki haqoratliroq so'z yoki ibora o'rniga ishlatilishi – bizning tarjimamiz) [CIDE 2001:471].

"New Oxford Thesaurus of English" da esa evfemizm quyidagicha ta'riflangan: "Polite term, substitute, mild alternative, indirect term, understatement, underplaying, softening, politeness, genteelism, coy term" (Vazmin so'z, almashtiruvchi ibora, yumshoqroq muqobil, bilvosita ifoda, kamaytirib ko'rsatish, yumshatish, xushmuomalalik, nazokatlilik, tortinchoq ibora – bizning tarjimamiz) [NOTE 2000:322]. Shunday qilib, evfemizm umumiy ma'noda qo'pol yoki ma'lum sababga ko'ra nomaqbul so'z yoki iboraning o'rnini bosuvchi yumshoq yoki niqoblangan konnotatsiyaga ega so'z yoki ibora sifatida tushuniladi.

Evfemizatsiya jarayoni va tabu. Diakronik nuqtayi nazardan, ba'zi tilshunoslar evfemizatsiya hodisasini tabu tushunchasi bilan bog'lashadi. Ilk odamlar uchun tabu g'ayritabiiy kuchlardan himoya shakli sifatida mavjud bo'lgan. A.M. Katsev ta'kidlaganidek: "Qadimgi davrlarda so'zlarga qo'yilgan turli tabular predmetlar va harakatlarga qo'yilgan taqiqlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, umumiy diniy cheklovlar tizimiga kirgan. Olimlar tabuning paydo bo'lishini insoniyat jamiyatining ilk bosqichlariga, monoteistik dinlarning vujudga kelishidan avvalgi davrlarga oid deb hisoblaydilar"[Katsev 1988:10].

A.A.Reformatskiy fikricha, o'lim, kasallik nomlari, xudolar va ruhlarning ismlari, shuningdek, ayrim hayvonlarning nomlari tabu qilingan. Buning sababi, o'sha davr kishilarining ushbu «narsalar» bilan ularni belgilovchi so'zlarni tenglashtirishidir [Reformatskiy 1998]. Biroq, madaniyati rivojlangan jamiyatlarda

evfemizm tabuga aloqador emas, balki ijtimoiy me'yorlar, axloqiy odob va etikaga asoslanadi. Har bir til jamoasi odobsiz deb hisoblanadigan tushunchalarga ega, masalan, o'lim, jinsiy munosabatlar, fiziologik jarayonlar va hokazo. Shu bilan birga, muloqot ehtiyojlari tufayli ushbu tushunchalardan foydalanish zarurati paydo bo'ladi. Bunday hollarda, qo'pol yoki haqoratli so'zlar ularga muqobil, yumshoqroq ifodalar bilan almashtiriladi. Agar bunday foydalanish odatiy holga aylansa, evfemizm yuzaga keladi.

Senzura va evfemizm. Senzura taqiqlari (masalan, harbiy yoki diplomatik sir saqlash) ham evfemizatsiyaning sabablaridan biri bo'lishi mumkin [Reformatskiy 1998]. Vaqt o'tishi bilan, o'rnini bosuvchi so'zning o'zi ham "nojo'ya" tushuncha ta'sirida tabu tusiga kirib, yangi, "yaxshiroq" til birliklari bilan almashtirilishi mumkin. Bunga professor A. Yuckerning *"History of English and English Historical Linguistics"* (Ingliz tilining tarixi va tarixiy lingvistika) monografiyasida keltirilgan quyidagi misolni ko'rsatish mumkin: "Lavatory" so'zi dastlab yuvinish idishini anglatar edi. XX asrga kelib, bu atama rakovina bilan jihozlangan, biroq, shu bilan birga, hojatxona ham bo'lgan xona uchun ishlatila boshlandi. Biroq, "lavatory" so'zi "toilet" kabi so'zlar bilan almashtirildi. "Toilet" so'zi dastlab kiyinish jarayoni yoki shu maqsadda ishlatiladigan mebelga nisbatan ishlatilgan. Keyinchalik bu so'z kiyinish sodir bo'ladigan xonani anglatgan. Hozirda "toilet" so'zi o'zining yangi referenti bilan shu qadar bog'lanib ketganki, u ham "bathroom", "restroom" (ikkalasi ham Amerika ingliz tilida), "cloakroom" (britaniya ingliz tilida) kabi evfemizmlar bilan almashtirilmoqda yoki hatto yanada bilvosita ifoda – "to wash one's hands" (qo'l yuvish) bilan almashtirilmoqda" [Jucker 2000:115-116].

Ushbu monografiyada keltirilgan yana bir misol – "sick" so'zidir. Ingliz tilida ushbu sifat jismonan yoki aqliy jihatdan kasal odamni tavsiflashda qo'llaniladi. Jismonan kasal bo'lgan odamlar ko'pincha qusishga moyil bo'lganligi sababli, «qusmoq» ma'nosidagi «noqulay» atama – "vomit" so'zidan qochish

maqsadida odamlar «sick» soʻzidan foydalanishgan. Vaqt oʻtishi bilan soʻzning maʼnosi oʻzgargan va unga qoʻshimcha ravishda «qusmoq» maʼnosi ham yuklangan [Jucker 2000:116].

R.M.Adams taʼkidlaydiki, demokratik jamiyatda ayrim atamalarga “sharaflilik” baxsh etish maqsadida sunʼiy terminlar yaratiladi, masalan, “**garbage men**” (chiqindi yigʻuvchilar) oʻrniga “**environmental engineers**” (atrof-muhit muhandislari) qoʻllaniladi [Adams 1985:49].

K. Allan va K. Barridge fikricha, eufemizm noqulay ifodaning muqobili sifatida ishlatiladi, yaʼni bu ifoda yordamida shaxs oʻz “yuzini yoʻqotmaslik” yoki auditoriya hamda boshqa kishilarni xafa qilmaslikka intiladi [Allan 1991:11].

Olimlar eufemizmlardan foydalanishning bir necha sabablarini ajratib koʻrsatadilar:

1. **Oldindan shakllangan notoʻgʻri qarashlarga bogʻliq tabu.**

Masalan, shayton (**devil**) uchun ‘deuce’, ‘dickens’, ‘God - Dear me!’, ‘Oh, My’, ‘Good gracious!’, ‘Golly’, ‘Gosh!’ kabi eufemistik murojaatlar qoʻllanilgan.

2. **Ijtimoiy va axloqiy tabu.**

Misol uchun:

- «spit» – «expectorate»
- «pantaloons» – «nether garments»
- «trousers» – «inexpressibles, inexplicables, indescribables, unmentionables, unwhisperables, one's mustn't-mention-'ems, one's sit-upons, drawers, pants»

3. **Ogʻriqli, qaygʻuli yangilik yoki noqulay xabarni yumshatish zarurati.**

Masalan:

- «to die» – «to pass away, to be no more»
- «foolish» – «unwise»
- «pawn-shop» – «loan-office»

4. “Ilmiy” deb ataladigan, kamroq tanish va natijada kamroq haqoratli soʻzlardan foydalanish.

Masalan:

- «over-eating» – «indigestion»
- «to eat» – «to refresh oneself»
- «cemetery» – «memorial park»

Xulosa

Evfemizm tushunchasi, uning ta'riflari va amaliy qo'llanilishi hamda evfemizatsiya jarayoni diakronik kontekstda chuqur tahlil qilingan holda, ushbu maqolada evfemizm - bu muloqotda noqulay, qo'pol yoki ijtimoiy-axloqiy jihatdan nomaqbul bo'lgan so'z yoki iboralarning o'rnini bosuvchi, yumshoq va neytral konnotatsiyaga ega stilistik trop ekanligi aniqlangan. Mazkur uslubiy vosita tilshunoslik va stilistika nazariyalarida keng o'rganilgan bo'lib, u ijtimoiy me'yorlar, axloqiy talablar va madaniy qadriyatlarning til ifodasidagi aksini namoyon etadi. Maqolada keltirilgan lug'at va ilmiy manbalar asosida, evfemizmlarning tarixiy rivojlanishi va zamonaviy muloqotdagi o'rniga urg'u berildi. Evfemizmning paydo bo'lishi nafaqat qadimgi tabu va diniy cheklovlarga, balki zamonaviy senzura va ijtimoiy-axloqiy normalarga ham bog'liq ekanligi ta'kidlandi. Misollar orqali ko'rsatilganidek, so'zlarning ma'nosi va referenti vaqt o'tishi bilan o'zgarib, yangi evfemistik ifodalar paydo bo'lishi tilning moslashuvchanligini va madaniy evolyutsiyasini ifodalaydi. Xulosa qilib aytganda, evfemizm muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy hissiyotlar va ijtimoiy noqulayliklarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. U nafaqat tilning go'zalligi va ifodalanish uslubini boyitadi, balki insonlararo munosabatlarda xushmuomalalik va madaniy ehtiyotkorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ожегов, С.И. (1978). Словарь русского языка. Москва: Русский язык.

2. ЛЭС (1990). Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия.
3. CIDE (2001). Cambridge International Dictionary of English (Кембриджский международный словарь английского языка). Кембридж: Cambridge University Press.
4. NOTE (2000). New Oxford Thesaurus of English (Новый Оксфордский тезаурус английского языка). Оксфорд: Oxford University Press.
5. Кацев, А.М. (1988). Табу и эвфемизмы в языках разных народов. Уфа: Издательство Башкирского университета.
6. Реформатский, А.А. (1998). Введение в языковедение. Москва: Аспект Пресс.
7. Юкер, А. (2000). History of English and English Historical Linguistics (История английского языка и историческая лингвистика английского языка). Берлин: Mouton de Gruyter.
8. Адамс, Р.М. (1985). The American Heritage Dictionary of the English Language (Американский словарь английского языка в наследии). Бостон: Houghton Mifflin.
9. Аллан, К., & Барридж, К. (1991). Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon (Эвфемизм и дисфемизм: язык как щит и оружие). Оксфорд: Oxford University Press.